

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Купрєєва О. І. Психологічні аспекти самореалізації студентів з інвалідністю.

У статті викладено результати дослідження психологічних аспектів самореалізації студентів з інвалідністю. Здійснено порівняльний аналіз психологічних характеристик студентів з інвалідністю та здорових студентів. Виявлено зв'язок самореалізації особистості із її самоставленням, смисло-життєвими орієнтаціями та часовою перспективою. Встановлено, що успішність самореалізації студентів з інвалідністю визначається сформованістю позитивного інтегрального самоставлення, наявністю та усвідомленням цінностей самоактуалізації, сбалансованістю часової перспективи.

***Ключові слова:** студенти з інвалідністю, самореалізація, часова перспектива, самоставлення, смисложиттєві орієнтації.*

Купрєєва О.И. Психологические аспекты самореализации студентов с инвалидностью. В статье изложены результаты исследования психологических аспектов самореализации студентов с инвалидностью. Осуществлен сравнительный анализ психологических характеристик студентов с инвалидностью и здоровых студентов. Выявлена связь самореализации личности с самоотношением, смысло-жизненными ориентациями и временной перспективой. Установлено, что успешность самореализации студентов с инвалидностью определяется сформированностью позитивного интегрального самоотношения, существованием и осознанием ценности самоактуализации, жизненных ориентиров, сбалансированностью временной перспективы.

***Ключевые слова:** студенты с инвалидностью, самореализация, временная перспектива, самоотношение, смысло-жизненные ориентации.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Побудова інтегрованого освітнього середовища, основна цінність якого – самореалізація всіх суб'єктів освіти, є викликом для існуючої традиційної системи освіти; для самих студентів з інвалідністю, які наважуються реалізувати рівні можливості в умовах вищої освіти; для здорових студентів, які навчаються в інтегрованих групах, як виклик їх світогляду, людським якостям, гуманності та толерантності.

Недостатність вивчення даної проблеми з позиції позитивного підходу до функціонування особистості, визначає необхідність теоретичного обґрунтування та емпіричного дослідження психологічних аспектів самореалізації студентів з інвалідністю. Визнання реальності внутрішнього світу особистості, самодетермінації та її власного вибору зумовлюють посилення увагу до вивчення змісту її ставлень до себе, до світу та оточуючих людей, дослідження принципів організації систем особистості, стратегій, міжрівневих регуляторів та феному самореалізації. Це в повній мірі стосується, як досліджень здорових осіб, так і людей з інвалідністю, для яких кожен день – це виклик особливої структури, який обумовлений як самими захворюваннями,

фізичними ушкодженнями, так і зовнішніми ситуаціями, в яких вони намагаються реалізувати свої рівні можливості та права, зокрема право на отримання вищої професійної освіти.

Згідно сучасних поглядів на психологію особистості, хронічні соматичні захворювання, вроджені дефекти розвитку не можуть розглядатися як такі, що однозначно детермінують особистісні проблеми, проблеми адаптації та самореалізації особистості. Адже, одні й тіж самі фізичні й соматичні особливості можуть по-різному впливати на особистість, вбудовуватися в структуру її життєдіяльності, крім того, і сама людина може по-різному ставитися до них. Стає зрозумілим, що в ситуації особистісного функціонування людини з інвалідністю, центральною ланкою є сама особистість, а ситуація інвалідності виступає несприятливою, складною умовою її життєдіяльності та самореалізації.

Тому, актуальним є дослідження власне психологічних аспектів самоактуалізації особистості, які сприяють усвідомленню особистісного сенсу самореалізації та побудові ефективної індивідуальної самореалізації студентів з інвалідністю в різних сферах життєдіяльності.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. В психологічних дослідженнях гуманістичної та екзистенційної психології не існує єдиного визначення терміну самореалізації. Філософські та психологічні концепції, які торкаються феномену самореалізації людини, в своїй основі розглядають потреби росту, саморозвитку та самовдосконалення. Термін самореалізація (self-realization) найчастіше замінюється схожими поняттями: самоактуалізація [4; 8;11], реалізація унікальної індивідуальності [5], здійснення самості [2;14], актуалізація реального власного Я [12], ідентичність [13], внутрішня тенденція розвитку себе [7], сенс життя [10], індивідуальність [5], суб'єктна активність [1] – і розглядається як потреба, прагнення, мотив, процес, результат або як інтеграція всіх цих проявів.

Достатньо розповсюдженою в психології є думка про синонімічність понять «самореалізація» та «самоактуалізація», в силу недостатності єдиного пояснення того, що є змістовною характеристикою цих понять. На нашу думку, обидва поняття містять в собі основну ідею А. Маслоу про вроджену мотиваційну тенденцію, яка притаманна всім, без виключення, особистостям до реалізації своїх потенційних можливостей та здібностей [4]. Самореалізація, на нашу думку, більш ширше поняття, невід'ємною складовою якого є самоактуалізація, як внутрішня сторона процесу самореалізації.

Самореалізація, розуміється нами, як процес актуалізації та реалізації індивідуальності особистості, її внутрішнього позитивного і творчого прагнення до розвитку, психологічної зрілості та компетентності. Це складний процес самопізнання своїх здібностей, образу «Я», власних можливостей і смислів, переведення їх із потенційного стану (можливостей) в актуальний (дійсність) і втілення в реальних умовах навколишньої дійсності, пошук та ствердження свого індивідуального життєвого шляху, своїх цінностей та сенсу свого існування в кожний момент часу. Регулююча роль

суб'єкта полягає у виборі напрямків та способів самореалізації, в створенні для цього умов, яких не має в наявності, у вирішенні протиріччя, що виникають. Самореалізація є формою в якій людина забезпечує власний розвиток, саморозвиток, який є підставою стійкості людини як складної, але цілісної самоорганізованої психологічної системи. Самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості, розкриття особистісного потенціалу, коли самодетермінація переважає над зовнішньою детермінацією.

Дослідники феномену самореалізації в гуманістичній психології виділяють складові та характеристики самоактуалізованої, психологічно здорової, зрілої особистості змістовно не розмежовуючи ці поняття [4; 8]. Серед інтегральних характеристик самоактуалізації особистості визначають: розширене почуття Я, позитивний образ Я, цілісний підхід до життя [5]; орієнтація на діяльність, реалізація творчих здібностей, повага до себе та інших, низька внутрішня конфліктність [4], почуття суб'єктивної свободи, цілісність особистості, екзистенціальність [8] тощо.

Характеристики самореалізації в сукупності, показують наскільки людина є суб'єктом, автором власного життя, наскільки сама детермінує власну життєдіяльність. В даному контексті характеристики самоактуалізації можна розглядати як внутрішні необхідні умови процесу самореалізації. Рівень сформованості, вираженості цих внутрішніх умов у людини відображає рівень самореалізації його індивідуальності. Таким чином, крім того що самореалізація – універсальний процес, індивідуальність людини реалізується в різній мірі та якості, в залежності від того наскільки людина є суб'єктом, який детермінує власне життя. Високий рівень самореалізації (суб'єктний) заключається у провідній ролі цінностей, гармонійному поєднанні між собою потреб, здібностей, цінностей. Іншими словами, людина в процесі суб'єктної самореалізації через власні зусилля розвиває та реалізує ті здібності, які відповідають її потребам та не вступають в протиріччя з її цінностям та смыслом.

Особливостями передсуб'єктної самореалізації (середній та низький рівень самоактуалізації) – є виявлення людиною своїх можливостей, здібностей в проявах її цілісної індивідуальності, але при слабкій узгодженості або неузгодженості з потребами, цінностями, смислами особистості; стихійна, неусвідомлена реалізація своїх можливостей, потреб під впливом ситуаційних вимог.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Метою статті є дослідження психологічних аспектів самореалізації студентів з інвалідністю та зв'язок самореалізації із самоставленням, смисло-життєвими орієнтаціями, часовою перспективою.

Виклад методики і результатів досліджень. Емпіричне дослідження психологічних характеристик студентів з інвалідністю та здорових студентів спрямовувалося на визначення спільних та відмінних особливостей особисті: ціннісних (базові установки особистості), особистісних якостей (самоставлення та його складових, самоактуалізація особистості, механізми психологічного захисту, копінг-механізми особистості, життєстійкість, часова перспектива особистості), мотиваційно-смыслових

(смысловиттєві орієнтації особистості, потреба та суб'єктивне сприйняття соціальної підтримки) [3; 9].

В емпіричному дослідженні взяли участь 205 студентів з інвалідністю, з них 112 осіб з загально-соматичними захворюваннями, 53 – з захворюваннями опорно-рухового апарату, 40 з сенсорними порушеннями (захворювання органів зору та слуху) та 238 здорових студентів. Всі досліджувані студенти навчаються на різних спеціальностях Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вік досліджуваних від 18 до 22 років.

В емпіричному дослідженні було використано такі психодіагностичні методики: самоактуалізаційний тест Е. Шострома в адаптації Н.Калина; методика дослідження смысловиттєвих орієнтацій Д. Крамбо та Л. Махолік в адаптації Д.О. Леонтьєва; тест-опитувальник самоствавлення особистості С.Р. Пантисєва, В.В. Століна; методика дослідження часової перспективи особистості Ф. Зімбардо в адаптації Г. Сирцової.

Ми представляємо результати тільки тих психологічних характеристик, в яких виявлено значимі відмінності. Звичайно, ми очікували знайти істотні відмінності за вказаними досліджуваними показниками між здоровими студентами і студентами з інвалідністю, розвиток яких зумовлений дефіцитарністю особистісних ресурсів. Для оцінки відмінностей було проведено порівняння вибірок за допомогою t-критерію Стьюдента. Результати порівняння наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Порівняння показників вибірки здорових студентів та студентів з інвалідністю

	t критерій рівності середніх					
	F	α	t	α	95% довірчий інтервал	
					нижня межа	верхня межа
Інтегральне самоствавлення	11,42	0,001	5,37	0,00	1,81	3,92
Самоповага	7,78	0,005	3,01	0,00	0,25	1,21
Самовпевненість	13,73	0,00	1,56	0,11	-0,08	0,70
Самоінтерес	9,14	0,003	4,70	0,00	0,50	1,24
Автономність	18,88	0,00	1,79	0,07	-0,39	8,42
Аутосимпатія	3,58	0,05	2,39	0,01	0,93	9,68
Контактність	6,76	0,01	1,75	0,05	-0,44	7,81
Самоактуалізація	3,87	0,05	3,28	0,00	1,48	5,94
Процес життя	11,53	0,00	4,24	0,00	1,79	4,89
Результат життя	23,92	0,00	1,35	0,17	-0,43	2,33
Локус контролю - життя	3,40	0,06	3,29	0,00	1,13	4,50
Соціальна підтримка	28,06	0,00	6,14	0,00	0,75	1,46
Соціальна підтримка друзями	24,59	0,00	4,74	0,00	0,34	0,84

Примітка: ** відмінності значимі на рівні 0,001; * відмінності значимі на рівні 0,05.

Отримані дані свідчать, про те, що студенти з інвалідністю за досліджуваними психологічними характеристиками не суттєво відрізняються від здорових студентів, а лише за такими параметрами: інтегральне самоствавлення, інтегральна самоповага, самовпевненість, самоінтерес; самоактуалізація та її показники: автономність, аутосимпатія, контактність; смисло-життєві орієнтації (шкали процес життя, результат життя, фокус контролю – життя). Зазначені параметри особистості у студентів з інвалідністю виражені слабше, ніж у здорових студентів. Крім того, спостерігається висока потреба студентів з інвалідністю у допомозі близького оточення (шкали «соціальна підтримка» та «підтримка друзів»), що стосується побудови життєвих завдань й одержання зворотного зв'язку щодо процесу й результативності їхнього життя. Можна стверджувати, що соціальне оточення має значний вплив на ефективність і якість життя студентів з інвалідністю як у сенсі реальної допомоги, так і психологічної підтримки їхнього суб'єктивного благополуччя.

Отримані дані емпіричного дослідження психологічних характеристик студентів з інвалідністю та здорових студентів, дають нам можливість виділити критерії самореалізуючої особистості. В якості таких критеріїв ми виділяємо:

інтегральне самоствавлення, як одну із найважливіших детермінант самореалізації особистості, та його його складові - самоповага й самоприйняття які тісно пов'язані із автономністю, однією з головних умов процесу самореалізації. Самоствавлення як властивість особистості найтісніше пов'язане з цілями життя та діяльності, з ціннісними орієнтаціями, і виступає найважливішим фактором утворення та стабілізації особистості. Будучи стійкою особистісною рисою, самоствавлення тісно пов'язане з іншими властивостями особистості, воно впливає на формування змісту, структури і форми прояву цілої системи психологічних особливостей особистості. Самоствавлення детермінує внутрішню активність особистості: цілі, смислоутворення, рефлексію та осмислення власного «Я»;

часова перспектива особистості – як цілісний образ себе в часі. Часова перспектива особистості тісно пов'язана із базовою умовою самоактуалізації особистості – компетентністю в часі. Виступає умовою інтеграції індивідуальності людини, регуляції свідомості, поведінки, загальний показник рівня її зрілості, важливий фактор розвитку та самореалізації особистості. У часову перспективу особистість включає плани, завдання, прагнення, ієрархію цілей, які представляють її мотиваційно-потребнісну сферу та враховують часовий порядок очікуваних подій;

смисложиттєві орієнтації особистості, як результат усвідомлених цілей і смислу власного життя. В моделі самореалізуючої особистості А. Маслоу відводить головну роль ціннісно смисловій сфері особистості, оскільки цілісність та інтегрованість зрілої особистості забезпечується єдністю усвідомлених, значущих життєвих цілей, які наповнюють смыслом життя людини. Смисложиттєві орієнтації тісно пов'язані із цінністю самоактуалізації, автономністю, часовою компетентністю та самореалізацією як багатовимірною величиною.

На основі виділених критеріїв самореалізуючої особистості та їх високих показників, вибірку досліджуваних було розділено на групу студентів з інвалідністю на тих, які прагнуть самореалізації (суб'єктна самореалізація) та тих, у яких прагнення до самореалізації недостатньо виражене (передсуб'єктна самореалізація). На рисунку 1 відображено вираженість самоактуалізації студентів з інвалідністю.

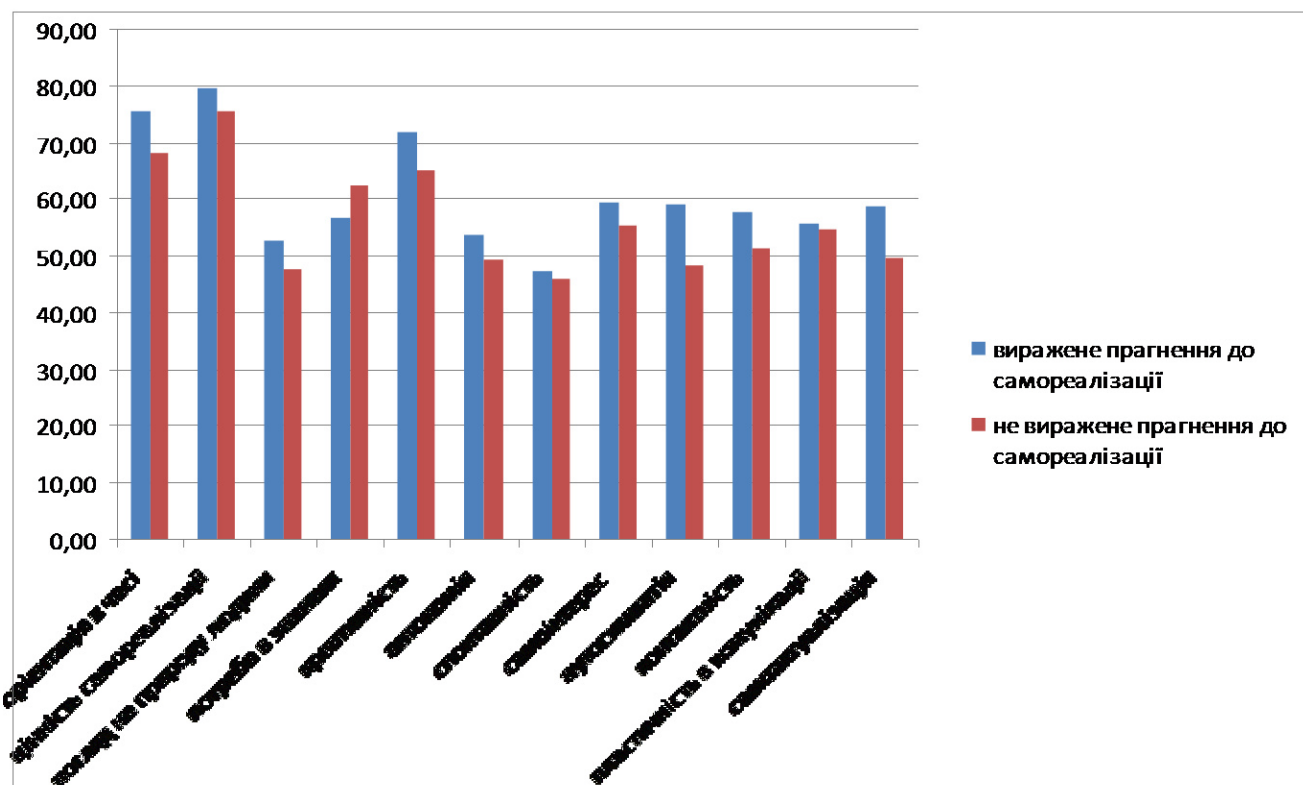

Рис. 1. Вираженість показників самоактуалізації студентів з інвалідністю

Отримані дані свідчать про те, що всі показники самоактуалізації у групі студентів з інвалідністю, які прагнуть до самореалізації, достовірно вищі, ніж в групі студентів з невираженим прагненням до самореалізації (відмінності виражені на рівні $p \leq 0,001$).

У студентів, яких переважає тенденція до самоактуалізації, вираженими є: загальний показник «самоактуалізації» особистості, «контактність», «аутосимпатія», «прагнення до творчості і креативності», «цінність самоактуалізації» та «компетентність в часі» (зазначені особливості є достовірними на рівні $p \leq 0,001$). Для них є характерними переважання цінностей самоактуалізації, позитивне ставлення до власного Я, здатність встановлювати стійкі та доброзичливі стосунки зі світом і оточуючими їх людьми, творча спрямованість особистості, як один із концептуально важливих елементів самореалізації. Вираженість зазначених показників свідчить про суб'єктну самореалізацію досліджуваних студентів, перш за все, через усвідомлення потреби в самореалізації, через покладання власних зусиль для реалізації здібностей які відповідають їхнім потребам, забезпечують власний саморозвиток, який є підставою їхньої стійкості як складної, самоорганізованої системи.

У групі студентів із невираженою потребою в самореалізації, достовірно вищі показники ($p \leq 0,001$) за шкалою «потреба в пізнанні», яка характеризує здатність

особистості завжди бути відкритим до нового досвіду, знань, самопізнання, буттєвого пізнання, до автономності, водночас, без відчуження та самотності. Можна говорити, що потреба в пізнанні є особистісним ресурсом, використання якого, при достатній сформованості інших показників самоактуалізації, буде сприяти не стихійній, а усвідомленій реалізації своїх можливостей студентами з інвалідністю.

Аналіз кореляційних зв'язків критеріїв самореалізованої особистості із базовими шкалами самоактуалізаційного тесту у студентів з інвалідністю подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Кореляційні зв'язки показників самореалізуючої особистості студентів з інвалідністю із шкалами самоактуалізаційного тесту

Шкали самоактуалізаційного тесту	Інтегральне самоставлення	Самоповага	Самоприйняття	Цілі життя	Процес життя	Результат життя	Локус контролю Я	Локус контролю життя	Гедоністичне теперішнє	Майбутнє	Минуле	Фаталістичне теперішнє
Компетентність в часі	,26**	,34**	,32**	,32**	,16	,15	,16	,23*	-,00	,19**	,04	-,18**
Цінності	,64**	,58**	,47**	,47**	,61**	,60**	,65**	,46**	,05	,38**	,10	-,39**
Погляд на природу людини	,15*	-,01	,02	,02	,24*	,43**	,23*	,21*	,18**	,20**	,32**	-,12
Потреба в пізнанні	,29**	,37**	,34**	,34**	,19	,22*	,23*	,02	,02	,04	-,14*	-,32**
Прагнення до творчості	,21**	,10	,38**	,38**	,23*	,33**	,24*	,08	,22**	,02	-,08	-,17*
Автономність	,22*	,21*	,25**	,25**	,24*	,06	,34**	,15	-,04	,03	,10	-,17
Спонтанність	,16	,14	,20*	,20*	,23*	,11	,28**	,10	,03	,01	,18	-,20*
Саморозуміння	,38**	,23*	,39**	,39**	,36**	,27**	,43**	,25*	-,01	,20*	,20*	-,24*
Аутосимпатія	,32**	,21*	,29**	,29**	,26**	,29**	,42**	,24*	,07	,20*	,31**	-,20*
Контактність	,13	,14	,15	,15	,34**	,25*	,37**	,18	,07	,13	,10	-,15
Пластичність в спілкуванні	,13	,07	,20*	,20*	,09	-,03	,14	,01	-,02	,05	-,16	-,06
Самоактуалізація	,42**	,36**	,44**	,44**	,43**	,38**	,52**	,25**	,05	,19*	,16	-,34**

Примітка: ** – кореляція достовірна на рівні $p \leq 0,001$; * – $p \leq 0,05$.

Інтегральне самоставлення корелює з базовими шкалами самоактуалізаційного тесту: «компетентність в часі» ($r=0,26$, $p \leq 0,001$), «цінності» ($r=0,64$, $p \leq 0,001$) «автономність» ($r=0,22$, $p \leq 0,001$) та «самоактуалізація» ($r=0,42$, $p \leq 0,001$); інтегральна самоповага позитивно корелює із «компетентність в часі» ($r=0,34$, $p \leq 0,001$), «цінності» ($r=0,58$, $p \leq 0,001$), «автономність» ($r=0,21$, $p \leq 0,05$), «саморозуміння» ($r=0,23$, $p \leq 0,05$), «аутосимпатія» ($r=0,26$, $p \leq 0,05$), «самоактуалізація» ($r=0,36$, $p \leq 0,001$) та «самоприйняття» має значимий кореляційний зв'язок з усіма базовими шкалами самоактуалізаційного тесту: «компетентність в часі» ($r=0,32$, $p \leq 0,001$) «цінності» ($r=0,47$, $p \leq 0,001$), «автономність» ($r=0,25$, $p \leq 0,001$), «пластичність в спілкуванні» ($r=0,20$,

$p \leq 0,05$), «самоактуалізація» ($r=0,44$, $p \leq 0,001$). Це свідчить про істотне зумовлення процесу самореалізації, у групі досліджуваних студентів з інвалідністю, сформованістю позитивного самоствавлення, як смислового утворення особистості, яке детермінує їхню внутрішню активність, рефлексію, осмислення власного Я; високим рівнем самоповаги, яка проявляється у внутрішній послідовності, системності, здатності до саморозуміння та впевненості у власних силах.

Смисложиттєві орієнтації, у групі досліджуваних студентів з інвалідністю корелюють з усіма базовими шкалами самоактуалізаційного тесту. Зокрема, високі показники «цілі життя» у досліджуваних студентів, пов'язані із внутрішньою підтримкою, яка проявляється в «саморозумінні» ($r=0,39$, $p \leq 0,001$), «компетентністю в часі» ($r=0,32$, $p \leq 0,001$), «цінностями самоактуалізації» ($r=0,47$, $p \leq 0,001$), «автономністю» ($r=0,25$, $p \leq 0,001$), «аутосимпатією» ($r=0,29$, $p \leq 0,001$), «спонтанністю» ($r=0,20$, $p \leq 0,05$), як буттєвою цінністю саме періоду юності, «самоактуалізацією» ($r=0,44$, $p \leq 0,001$); емоційна насиченість та змістовне наповнення процесу життя досліджуваних студентів пов'язані із «цінностями самоактуалізації» ($r=0,61$, $p \leq 0,001$), «аутосимпатією» ($r=0,24$, $p \leq 0,001$), із вірою в людські можливості, щирість та гармонійність людських стосунків «погляд на природу людини» ($r=0,24$, $p \leq 0,05$), та «самоактуалізацією» ($r=0,43$, $p \leq 0,001$); результативність життя або задоволеність продуктивністю прожитої частини життя, пов'язані із значущістю та доступністю цінностей активної творчої діяльності, впевненістю в собі, здатністю бути відкритим до пізнання себе, світу та інших. Про це свідчать кореляційні зв'язки із шкалами: «цінності самоактуалізації» ($r=0,60$, $p \leq 0,001$), «аутосимпатія» ($r=0,29$, $p \leq 0,001$), «самоактуалізація» ($r=0,38$, $p \leq 0,001$), «потребою в пізнанні» ($r=0,23$, $p \leq 0,05$), «прагненням до творчості» ($r=0,24$, $p \leq 0,05$). «Локус контролю життя» позитивно корелює із шкалами «цінності самоактуалізації» ($r = 0,65^{**}$ $p \leq 0,01$), «автономність» ($r = 0,34$, $p \leq 0,01$), «аутосимпатія» ($r=0,42$, $p \leq 0,01$), «самоактуалізація» ($r=0,52$, $p \leq 0,01$). Переконавання досліджуваних в тому, що їм підвладний контроль свого життя, що вони можуть вільно приймати рішення і втілювати їх у життя «локус контролю Я» корелює із шкалами «компетентність в часі» ($r=0,21$, $p \leq 0,05$), «цінності самоактуалізації» ($r=0,46$, $p \leq 0,001$), «аутосимпатія» ($r=0,24$, $p \leq 0,001$) та «самоактуалізація» ($r=0,25$, $p \leq 0,001$).

Аналіз кореляційних зв'язків шкал часової перспективи досліджуваних студентів з інвалідністю із базовими шкалами самоактуалізаційного тесту показав: шкала часової перспективи «гедоністичне теперішнє» не має значимих кореляційних зв'язків із жодною базовою шкалою самоактуалізаційного тесту. Це свідчить про те, що теперішнє в своєму гедоністичному аспекті, як орієнтація на отримання задоволення «тут і тепер», здійснення необдуманих, імпульсивних дій та вчинків в теперішньому та відсутність відповідальності за їх наслідки, не є значущим для досліджуваних студентів. Орієнтація на гедоністичне теперішнє досліджуваних студентів, пов'язана із отриманням задоволення від щирих, гармонійних міжособистісних стосунків, віри в людину та людські можливості, із творчим ставленням до життя («погляд на природу людини»

($r=0,18$, $p\leq 0,001$) та «прагнення до творчості» ($r=0,22$, $p\leq 0,001$). В групі досліджуваних студентів ведуча роль гедоністичного теперішнього, яке характерне саме для періоду юності, змінюється високим рівнем представленості в свідомості думок та планів про майбутнє, навністю цілей реалізувати власні здібності та потенційні можливості. Що свідчить про розвиток навичок організації свого часу, вибору цілей, значущість досягнень поставлених задач в теперішньому та усвідомлення їх зв'язків із майбутнім. Самопізнання, розуміння себе, довіра до себе, яка проявляється в позитивному самоставленні досліджуваних студентів, є умовою компетентного використання часу, автономності та пластичності поведінки. Про це свідчать значимі позитивні кореляційні зв'язки шкал «майбутнє» та «минуле» із шкалами самоактуалізаційного тесту «компетентність в часі» ($r=0,19$, $p\leq 0,001$), «цінності» ($r=0,38$, $p\leq 0,001$), «саморозуміння» ($r=0,20$, $p\leq 0,05$), «аутосимпатія» ($r=0,20$, $p\leq 0,05$) та «самоактуалізація» ($r=0,19$, $p\leq 0,05$).

Включеність студентів з інвалідністю в широкий життєвий простір, активна участь в студентському житті, міжособистісній взаємодії з іншими, допомога та підтримка соціального оточення, можливість отримання професійної підготовки мають достатньо високий позитивний вплив на сбалансованість часової перспективи – розвивається позитивне ставлення до свого життя, яке включає переважання орієнтації на теперішнє, з підвищенням ролі майбутнього, значущості побудови життєвих планів, постановки цілей та їх досягнення, формується почуття осмисленості життєдіяльності, впевненість у власних силах та можливостях планувати та контролювати власне життя, а не покладатися на долю, випадок чи везіння. Це підтверджує негативна кореляція шкали «фаталістичне теперішнє» із шкалами «компетентність в часі» ($r= -0,18$, $p\leq 0,001$), «цінності» ($r= -0,39$, $p\leq 0,001$), «самоактуалізація» ($r= -0,34$, $p\leq 0,001$) самоактуалізаційного тесту.

Висновки та подальші перспективи досліджень. На основі отриманих результатів встановлено, що студенти з інвалідністю за особистісними характеристиками не суттєво відрізняються від здорових студентів, а лише за такими параметрами як інтегральне самоставлення, інтегральна самоповага, самовпевненість, самоінтерес; самоактуалізація та її показники: автономність, аутосимпатія, контактність; спрямованість смисложиттєвих орієнтацій, соціальна підтримка.

На основі обґрунтованих нами критеріїв особистості, орієнтованої на самореалізацію, було встановлено, що всі характеристики самоактуалізації у групі зазначених студентів з інвалідністю достовірно вищі, ніж в групі студентів, з не вираженою орієнтацією на самореалізацію. Достовірно переважання показників по шкалам: «самоактуалізація», «контактність», «аутосимпатія», «прагнення до творчості і креативності», «цінність самоактуалізації» та «компетентність в часі» свідчить про суб'єкту самореалізацію досліджуваних студентів. Для них є характерним: вираженість цінностей самоактуалізації, гармонійне позитивне ставлення до власного Я, здатність встановлювати стійкі та доброзичливі стосунки зі світом і людьми, творча спрямованість особистості.

Встановлено, що успішність самореалізації у досліджуваних самоактуалізованих студентів з інвалідністю визначається:

- наявністю прагнення до саморозвитку і розкриття свого потенціалу, оцінкою власних особистісних ресурсів як достатніх для досягнення успіху, сформованістю позитивного інтегрального самоставлення, як смислового утворення особистості, яке детермінує їхню внутрішню активність, рефлексію, осмислення власного Я;

- сформованістю самоповаги, яка проявляється у внутрішній послідовності, системності, здатності до саморозуміння та впевненості у власних силах, що забезпечує можливості розвитку Я за допомогою власних зусиль та спільної діяльності з іншими;

- наявністю та усвідомленням цінностей самоактуалізації, цілей, життєвих орієнтирів у досліджуваних студентів, емоційною насиченістю та змістовним наповнення процесу життя, задоволеністю продуктивністю прожитої частини життя;

- уявленнями про себе як про сильну особистість, що володіє здатністю приймати та долати виклики життя, впевненістю у можливостях власного Я будувати своє життя у відповідності зі своїми цілями і смислами; переконання в тому, що їм підвладний контроль свого життя, що вони можуть вільно приймати рішення і втілювати їх у життя;

- ціннісню власного Я та ціннісню Іншого, які відображають направленість особистості в процесі самореалізації, одночасно на себе та оточуючий світ в цілому;

- сбалансованістю часової перспективи, як цілісного образу себе в часі та компетентністю особистості в часі.

Включеність студентів з інвалідністю в широкий життєвий простір, активна участь в студентському житті, міжособистісній взаємодії з іншими, допомога та підтримка соціального оточення, мають достатньо високий позитивний вплив на розвиток суб'єктної самореалізації, дозволяють їм сприймати життєві події у відповідності зі своїм унікальним життєвим досвідом та відчувати себе здатними управляти зовнішніми та внутрішніми впливами.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб. : Алетей, 2001. – 299 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Альфред Адлер. – М. : Фонд “За экономич. грамотность”, 1995. – 296 с.
3. Купрєєва О.І. Психологічні особливості особистісного розвитку студентів з інвалідністю / О.І.Купрєєва // III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі». – К.:ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2014. – С.414-418.
4. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2002. – 206 с.
5. Мерлин В.С. Психология индивидуальности: избр. психол. труды / В. С. Мерлин. – Пермь, ПГПИ, 1990. – 110 с.
6. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Г.Олпорт; под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
7. Перлз Ф. Внутри и вне помойного ведра / Ф. Перлз. – СПб., 1995. – 456 с.
8. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Дж. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
9. Сердюк Л.З., Купрєєва, О.І. Особистісний ресурс життєстійкості студентів із соматичними захворюваннями / Л.З.Сердюк, О.І.Купрєєва // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць

- Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ; Ніжин: ПП Лисенко, 2015. – Том IX. – Вип. 7. – С. 311-317.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; [пер. с англ. и нем.] – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
 11. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1995. – 253 с.
 12. Хорни К. Наши внутренние конфликты : конструктивная теория невроза / К. Хорни. – СПб.: Лань, 1997. – 238 с.
 13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – 2-е изд. – М.: Флинта: Изд-во МПСИ, 2006. – 352 с.
 14. Юнг, К.Г. Структура личности и процесс индивидуации / К.Г. Юнг. – СПб.: АСТ, 1994 – 134 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Abul'hanova K. A. Vremya lichnosti i vremya zhizni / K. A. Abul'hanova, T. N. Berezina. – SPb. : Aletejja, 2001. – 299 s.
2. Adler A. Praktika i teorija individual'noj psihologii / Al'fred Adler. – M. : Fond "Za jekonomich. gramotnost", 1995. – 296 s.
3. Kuprjejeva O.I. Psihologichni osoblyvosti osobystisnogo rozvytku studentiv z invalidnistju / O.I.Kuprjejeva // III Vseukrai'ns'kyj psihologichnyj kongres z mizhnarodnoju uchastju «Osobystist' u suchasnomu sviti». – K.:DP «Informacijno-analitychne agenstvo», 2014. – S.414-418.
4. Maslou A. Psihologija bytija / A. Maslou. – M.: Refl-buk; K.: Vakler, 2002. – 206 s.
5. Merlin V. S. Psihologija individual'nosti: izbr. psihol. trudy / V. S. Merlin. – Perm', PGPI, 1990. – 110 s.
6. Olport G. Stanovlenie lichnosti: izbrannye trudy / G.Olport; pod red. D. A. Leont'eva. M.: Smysl, 2002. – 462 s.
7. Perlz F. Vnutri i vne pomojnogo vedra / F. Perlz. – Spb., 1995. – 456 s.
8. Rodzhers, K. Svoboda učit'sja / K. Rodzhers, Dzh. Frejberg. – M.: Smysl, 2002. – 527 s.
9. Serdjuk L.Z., Kuprjejeva, O.I. Osobystisnyj resurs zhyttjestijkosti studentiv iz somatychnymy zahvorjuvannjamy / L.Z.Serdjuk, O.I.Kuprjejeva // Aktual'ni problemy psihologii': Zb. nauk. prac' Instytutu psihologii' im. G. S. Kostjuka NAPN Ukraïny. – Kyïv; Nizhyn: PP Lysenko, 2015. – Tom IH. – Vyp. 7. – S. 311-317.
10. Frankl, V. Chelovek v poiskah smysla / V. Frankl; [per. s angl. i nem.] – M.: Progress, 1990. – 368 s.
11. Fromm Je. Begstvo ot svobody / Je. Fromm. – M.: Progress, 1995. – 253 s.
12. Horni K. Nashi vnutrennie konflikty : konstruktivnaja teorija nevroza / K. Horni. – SPb.: Lan', 1997. – 238 s.
13. Jerikson Je. Identichnost': junost' i krizis / Je. Jerikson. – 2-e izd. M.: Flinta: Izd-vo MPSI, 2006. – 352 s.
14. Jung K.G. Struktura lichnosti i process individuacii / K.G.Jung. - SPb.: AST, 1994 – 134 s.

Kupreeva O. Psychological aspects of self-realization of students with disabilities. In the article is results of research of psychological aspects of self-realization of students with disabilities. The comparative analysis of psychological characteristics of students with disabilities and healthy students. Implemented the comparative analysis of psychological characteristics of students with disabilities and healthy students. Discovered correlation of self-realization with self-attitude, sense – life orientation, time perspective. It is established that the success of self-realization of students with disabilities is determined by the integral formation of positive self-attitude, the existence and awareness of the value of self-actualization, life orientations, balanced time perspective.

Key words: *students with disabilities, self-realization, time perspective, self-attitud, life orientations.*